

Валериј СОФРОНИЕВСКИ

УДК: 811.14'02'367
811.163.3'367

ЗА ПРЕВЕДУВАЊЕТО СТАРОГРЧКИ УСЛОВНИ РЕЧЕНИЦИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Не навлегувајќи во „фило-логички“ расправи за оправданоста на постоењето условни синтагми од типот „Ако умрам...“¹, нашата намера е да предложиме (во одредена мерка веќе функционален) образец за преведување на кондиционалните зависносложени реченици од старогрчки на македонски јазик, односно, да приложиме избор на сврзници со кои би можеле да се преведуваат (а истовремено и да се раз/одликуваат) различните типови хипотетички реченици во старогрчкиот јазик. Потребата за вакво разграничување се наметнува поради комплексноста на условните периоди во старогрчкиот јазик и веќе затекнатата состојба на нивно класифицирање во четири типа², што само по себе создава вакуум при аналогиите со нашиот јазик, каде што се изделуваат две групи условни реченици: со реален и со иреален услов (со тоа што во рамките на првата група може да се издвојат реченици што донесуваат потенцијален услов).³

Поради долгата историја на старогрчкиот јазик и многубројноста на граматичарите, кои ја нормирале неговата синтакса, во светот постојат различни класификации на условните (старогрчки) реченици, на пр., според *облико̄и* (т.е. обликот на протазата или аподозата) или спо-

¹ Иако некои граматичари ја развиваат поделбата на условните периоди и според реалноста/нереалноста на определени дејства, кои се или не се во согласност со типичните дејства што се случуваат или можат да се случат околу нас.

² Но, види подолу!

³ Во латинскиот јазик се разликуваат три вида хипотетички периоди: реален, потенцијален и иреален; во англискиот јазик условните реченици обично се делат на две групи, според тоа дали условот се исполнува или не; во францускиот јазик поделбата се врши во три групи (главно според временската димензија), во рамките на кои се разликува исполнувањето/неисполнувањето на условот, односно можноста/неможноста за негово исполнување.

ред *функцијајџа* (т.е. со оглед на нивното значење); во втората група класификацијата се развива и според *времејџо* (минато, сегашно или идно⁴), според *исјолнувањејџо* или *неисјолнувањејџо* на условот (во сегашноста или во минатото и само во минатото) и според *јосебносјџа* или *ојшјџосјџа* на условите (во сегашноста и во минатото). Па сепак, следејќи ја традицијата во класичните јазици на овие простори, нашите предлози и согледувања ги градиме според прифатената и практикувана класификација на словенските граматичари по класичните јазици. Во таа смисла, во старогрчката синтакса може да зборуваме за поделба на зависнословените условни реченици на четири вида: реален период, евентуален, потенцијален и иреален период.

Во реалниот период, доколку се исполнува условот од зависната реченица (условната или протазата), се извршува и дејството од главната реченица (аподозата), без импликации во однос на неговата реалност или веројатност. Во протазата на овој период стои *εἰ* со индикатив на сите аспекти, а во аподозата обично индикатив, но и други форми од простите реченици соодветни за мислата, на пр. императив, адхортативен конјунктив, купитивен или потенцијален оптатив. Преводот на овие реченици е соодветен на македонските зависноусловни реченици со реален услов, а употребениот сврзник е *ако*, единствениот во нашиот јазик, чие основно значење е условното.⁵

Εἰ ταῦτα ποιεῖς, καλῶς ποιεῖς.

Ако џџоа џџ џравиш, добро џравиш.

Εἰ ταῦτα εἴποιεῖς, καλῶς εἴποιεῖς.

Ако џџоа џџ џравеше, добро џравеше.

⁴ Некои граматичари, кои основната поделба ја базираат врз временската димензија, во рамките на сегашноста и минатоста разликуваат: *едносјџавни*, *нереални* и *ојшјџи* форми, а во рамките на идноста: *ексјресивни* (појасни или поживописни), *емојшјџни* и *јџомалку јасни*, односно живописни форми.

⁵ При преводот на овие реченици може да се употреби (се разбира, онаму каде што има можност) и партикулата *ли*: „Го правиш *ли* тоа, добро правиш.“ или „Го направи *ли* тоа, добро направи.“ Се чини, ваквата можност најмногу доаѓа до израз кај речениците со реален услов, кои во аподозата имаат императив: „Приговара *ли* некој, нека зборува!“; како: „Сака *ли* куќа - нека повели!“

Εἰ ταῦτα ἐποίησας, καλῶς ἐποίησας. *Ако ѿшоа зо наѿрави, добро наѿрави.*⁶
 Εἰ ταῦτα πεποίηκας, καλῶς πεποίηκας. *Ако ѿшоа зо имаши наѿравено, добро имаши наѿравено.*
 Εἰ ταῦτα ποιήσεις, καλῶς ποιήσεις.⁷ *Ако ѿшоа зо (на)ѿравиши, добро ќе (на)ѿравиши.*

Со други форми во аподозата: Εἴ τις ἀντιλέγει, λεγέτω. *Ако некој ѿризова, нека зборува.*⁸ Ὅθεν δὲ ἀπελίπομεν ἐπανελθόμεν, εἴ σοι ἡδομένῳ ἐστίν. *Но, да се враќаме од кајшиѿо се оддалечивме, ако ти е ѿријаѿно.*⁹ Κόκιστ' ἀπολοίμην, Ξανθίαν εἰ μὴ φίλῳ. *О, да згинам најлошо, ако Ксанѿиѿа не зо сакам.*¹⁰ Θαυμάζοιμ' ἄν εἰ οἶσθα. *Би се зачудил, ако знаеш.*¹¹

Последниот пример, каде што во аподозата се јавува потенцијален оптатив, односно, т.н. сегашен потенцијал, во нашиот јазик донекаде соодветствува на речениците со можен услов, кои ги разгледуваме како поттип реални.¹²

Кондиционалните реченици, кои содржат иреален услов, во старогрчкиот јазик се претставени со две форми: за сегашност и за минатост. Во обете се употребува: за зависната (условната) *εἰ со ѿреѿѿериѿѿи*, за главната *ѿреѿѿериѿѿи со ἄν* (иреал). Кај онаа за сегашност, претеритот е претставен со минатиот индикатив на инфектумот (имперфект), а кај

⁶ *If you do this, you do well; If you were doing this, you were doing well; If you did this, you did well, etc.*

⁷ Во некои граматикаи овој тип реченици се класифицирани под *εμοѿѿивни идни услови ѿ периоди* (в. фуснота 4). Нивната протаза обично изразува нешто несакано, кое влева страв или кое се намерава независно од волјата на говорителот; аподозата обично соопштува закана, предупредување или ревносно обраќање кон чувствата (во аподозата може да стојат и други облици од простите реченици). Cf. Соф. *Анѿ*. 93; Евр. *Фојн*. 1621; Ксен. *Кируѿајд*. 6.1.13.

⁸ *If any one objects, let him speak.*

⁹ *But let us return to the point whence we digressed, if it is agreeable to you.*

¹⁰ *May I perish most vilely, if I do not love Xanthias.*

¹¹ *I should be surprised if you know.*

¹² в. Минова-Ѓуркова, Лилјана: *Синѿакса на македонскиот сѿандарден јазик*, Скопје: Магор, 2000, стр. 283.

онаа за минатост со минатиот индикатив на конфектумот (аорист) или (поретко) на перфектумот (плусквамперфект). Меѓутоа, ваквата „строга“ поделба, што ја среќаваме на пр. во граматиката на Дукат¹³, не е докрај издржана...

Имено, имперфектот понекогаш може да упатува на несвршено или вообичаено дејство (состојба) во минатото или, пак, може да има конотативно значење: Εἰ ταῦτα ἐποίεις, καλῶς ἂν ἐποίεις. *If you were (now) doing this, you would be doing well.* Или *If you had been doing this, you would have been doing well.*

Во македонскиот јазик, во најголем број случаи, овие реченици во зависната дел-реченица содржат *минајќо несвршено време* од свршени и од несвршени глаголи, а во главната - *минајќо идно време*: *Да бев на твое месин, ќе го одложев иајќувањеио.* Меѓутоа, имплицираната спротивност може да биде двојна: за сегашност - *ама не сум...* или за минатост: *ама не бев...*¹⁴ Таква е состојбата и во старогрчкиот јазик, та затоа употребата на имперфектот¹⁵ не мора да реферира единствено на сегашноста¹⁶; во таа смисла, реченицата: Εἰ ταῦτα ἐποίεις, καλῶς ἂν ἐποίεις. може да ја преведеме¹⁷: *Да го правеше (сега) иоа, добро ќе правеше.* Значи, спротивниот додаток-коментар може да се интерпретира како сегашност (*ἀλλ' οὐ ποιεῖς но не го правии*) или како (несвршена) минатост (*ἀλλ' οὐκ ἐποίεις но не го правеше*). Оттука гледаме дека и во старо-

¹³ Dukat, Zdeslav: *Gramatika grčkoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1983, стр. 382-3.

¹⁴ Минова-Гуркова, op.cit., стр. 284

¹⁵ Се чини, повторно е пресудна примарноста на аспектот пред времето во глаголските форми; в. Софрониевски, В.: 'За терминологијата во грчкиот глаголски систем', *Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје*, кн. 55, год. 2002, стр. 149-161.

¹⁶ v. Weir Smyth, Herbert: *Greek Grammar*, Renewed Edition, Harvard University Press, 1984, § 2304. и Шијачки-Маневић, Бојана: *Грамматика грчког језика*, Београд: ПЛАТΩ, 2001, стр. 302.

¹⁷ При преводот на овие реченици препорачуваме да се употребува партикулата сврзник *да*, а да се избегнува условниот сврзник *ако*.

¹⁸ Во иреалните хипотетички реченици во кои стои имперфект.

¹⁹ На пр. реченицата: Εἰ μὴ χρηστός τις ἦσθα, οὐκ ἂν ἐχρῶμην σοι φίλῳ. на француски јазик ќе се преведе: *Si tu n'étais pas quelqu'un de bien, tu ne serais pas mon ami.*, а се подразбира *mais tu l'es.*

грчкиот¹⁸, како и во нашиот или во повеќето други современи јазици,¹⁹ невозможно е да се направи строга дистинкција во значењето на иреалот: дали тој упатува на сегашноста или на минатото. Ваквата состојба е природна одлика на говорот и човечката мисла - иреалот, како нешто што не може или не можело да се оствари, секогаш упатува на минатост. Евентуалниот превод со сегашност, на пр. *Да сум на ѝвое месѝо, ќе ѝо одложев ѝаѝувањетѝо* е неприродна конструкција и во зависната реченица упатува на реален, а не на иреален услов.²⁰ Затоа, единствено според контекстот, според некој прилог за време или со додавање некој временски адверб, може да се дефинира (преведе) ваквиот иреал, како што направивме со додавањето на лексемата *сеѝа*.

Сообразно со досега кажаното и претеритот на перфектумот (плусквамперфектот) во иреалните условни реченици не мора²¹ да алутира единствено на минатост²²; со оглед на тоа што тој пред сè покажува готова состојба (во минатото), неговото преведување (со задржувањето на нагласката врз аспектот²³) ќе биде слично како кај имперфектот. Имено, реченицата: *Εἰ ταῦτα ἐτελοῖῆκῆς, καλῶς ἂν ἐτελοῖῆκῆς*. ќе ја преведеме: *Да ѝо имаше ѝоа наѝравено* (сега или во минатото), *добро ќе имаше наѝравено*.²⁴ Имплицитаната спротивност може да биде во рамките на сегашна готова состојба (сегашен индикатив на перфектумот) - *ἄλλ' οὐ τελοῖῆκας но ѝо немаш наѝравено* (*but you have not done this*) или во рамките на мината готова состојба (минат индикатив на перфектумот) - *ἄλλ' οὐκ ἐτελοῖῆκῆς но ѝо немаше наѝравено* (*but you had not done this*).

Единствено минатиот индикатив на конфектумот (аористот) во иреалните хипотетички периоди ексклузивно означува минатост, со тоа

²⁰ v. Минова-Ѓуркова, op.cit., § 387.

²¹ Како што сметаат Дукач и Шијачки.

²² Напротив: "The pluperfect is used only when stress is laid on the completion of the act or on the continuance of the result of the act, and generally refers to present time. In reference to past time, the aorist is generally used instead of the pluperfect." (Weir Smyth, op.cit., § 2306 a.

²³ На пр. *Да беше мрѝов* (перфектум од глаголот *умирам*), *ова не ќе се случеше*.

²⁴ *If you had finished doing this (now or on any past occasion), you would have done well.*

ῥο *най̄равил*³¹, *добро би най̄равил*. Оптативот на перфектумот, кој се јавува исклучително ретко, соодветно на својата аспектска детерминираност означува исполнување со готова состојба: *Εἰ ταῦτα πεποιήκοις, καλῶς ἂν πεποιήκοις*. *Кога тӣоа би ῥο имал най̄равено, добро би имал най̄равено*³².

Во старогрчкиот јазик, за разлика од латинскиот, постои уште еден вид условни реченици, т.н. евентуални хипотетички периоди. Кај овие реченици (во кои аподозата соодветствува на онаа кај реалниот тип реченици) не се навлегува во тоа дали условот се исполнува или не. Со евентуалните реченици се искажува: а) условено дејство, коешто ќе се случи еднаш во иднината (т.н. евентуален футурски хипотетички период) и б) условено дејство, коешто се повторува или се повторувало (т.н. евентуален итеративен хипотетички период).

Кај футурскиот тип евентуални хипотетички периоди во протазата стои *конјунктив* со *ἄν* (проспективен конјунктив), а во аподозата *индикатив* на *φύωυρ* или *дружи облици* од простата реченица *кои покажуваат идноси* (императив, купитивен или потенцијален оптатив, не идни индикативи со значење на идност и сл.). Конјунктивот на инфектумот (на презентот) во протазата, дејството го гледа како несвршено (трајно, продолжено), а конјунктивот на конфектумот (на аористот), како моментно; последниот може да го обележи дејството на протазата како завршено пред дејството на главната реченица (покажува предвременост).³³ На македонски, зависната реченица може да се преведе со прилогот *доколку*³⁴ и формите за сегашно време од несвршени или од свршени глаголи (блокирани форми)³⁵, а главната со идно време од свршени или од несвршени глаголи.

³² Се разбира, примерот е конструиран, па затоа и малку неприроден. Во ваков случај би можел да се комбинира редот на зборовите или да се вметне лексемата *може*.

³³ cf. во латинскиот јазик футур II.

³⁴ Не е погрешна ниту замената на *доколку* со *ако*; меѓутоа, го препорачуваме првиот предлог, за да ги разликуваме овие реченици од реалниот тип условни периоди.

³⁵ v. Минова-Гуркова, op. cit., § 82.

Ἐὰν ταῦτα ποιῆς,³⁶ καλῶς ποιήσεις.

Доколку тиоа зо ѱравиши, добро ќе (на)ѱравиши.

Ἐὰν ταῦτα ποιήσης,³⁷ καλῶς ποιήσεις.

Доколку тиоа зо наѱравиши, добро ќе наѱравиши.

Со итеративниот тип евентуални хипотетички периоди се искажува некој општ услов (general condition, *vérité générale*), кој неопределено се однесува на некое дејство или серија дејства, за кои се претпоставува дека се вршат или се вршеле; значи, овој тип реченици искажува повторување на евентуалниот услов во сегашноста или во минатото. Доколку повторувањето се врши во сегашноста, во протазата стои *конјунктив* (на инфектум или на конфектум) *со ѱв*, т.е. итеративен конјунктив, а во аподозата *сеџашен индикатив* на *инфектив* (презент) или други слични форми кои покажуваат повторување во сегашноста, на пр. *џномски конфектив* (кој во аподозата со значењето е еднаков на индикативот на инфектумот);³⁸ доколку повторувањето се врши во минатото, во протазата стои *ѳ со оѱѱаѱив* (на инфектум или на конфектум), т.е. итеративен оптатив, а во аподозата *минаѱ индикатив* (на инфектум или на конфектум)³⁹, честопати со *ѱв*.

Протазата на овие периоди го носи значењето на *ако некоџаш, ако коџа било, ако коџа и да* (*if ever, whenever*), односно, значењето на „ако-џоде“ (*ѳѱв*), меѓутоа, во македонскиот јазик не постои ваков сврзник, па затоа, при преведувањето мора да се прибегнува кон алтернативни решенија, на пр. употреба на неопределени заменски прилози *коџа-џоде*,⁴⁰ *коџа (и) да е* или *коџа било* во состав со сврзникот *ако*, но во изменет редослед на зборовите или да се исползува заменскиот прилог *коџа*, употребен како сврзувачко средство, придружен со *да*.⁴¹

³⁶ Si hoc facies... *If you do this...*

³⁷ Si hoc feceris... *If you do this...*

³⁸ Ἐὰν ταῦτα ποιῆς (ποιήσης), σε ἐπαινῶ. *Ако (коџа-џоде) тиоа зо (на)ѱравиши, ѱе восфалувам. If ever you do this, I always praise you.*

³⁹ Εἰ ταῦτα ποιούης (ποιήσεις), σε ἐπῆνονν. *Ако (коџа-џоде) тиоа зо ѱравеше (наѱрави), ѱе восфалував. If ever you did this, I always praised you.*

⁴⁰ *Коџа-џоде* е, всушност, еквивалент на грчкото *џтан*.

⁴¹ v. Минова-Ѓуркова, *op.cit.*, § 370.

Евентуални итеративни за сегашност:

Ἐὰν ἐγγὺς ἔλθῃ θάνατος, οὐδεὶς βούλεται θνήσκειν.⁴²

Коџа и да е, ако смр̄ӣӣа дојде блиску, никој не сака да умре (т.е. умира).

Коџа било, ако смр̄ӣӣа дојде блиску, никој не сака да умре.

Коџа-џоде смр̄ӣӣа дојде блиску, никој не сака да умре.

Било коџа, ако смр̄ӣӣа се приближи, никој не сака да умре.

Ако смр̄ӣӣа се приближи, никој не сака да умре.

Коџа да приближи смр̄ӣӣа, никој не сака да умре.

Коџа и да е, ако се приближи смр̄ӣӣа, никој не сака да умре.

Коџа-џоде смр̄ӣӣа се приближи, никој не сака да умре.

Ἐὰν παρὰ Σπαρτιάτῃ εὐρεθῆ χρυσὸς καὶ ἄργυρος, θανάτῳ ζημιούται.

Ако кај Спар̄ӣанец се најде (= биде најдено) **зла̄ӣо или сребро, се казнува** (= бидува казнӣӣ) **со смр̄ӣ.**

Коџа и да е, ако се најде кај Спар̄ӣанец... Ако се најде било коџа...

Коџа-џоде се најде... итн.

Евентуални итеративни за минатост:

Σωκράτης οὐκ ἔπινεν, εἰ μὴ διψῶν.⁴³

Сокра̄ӣ не пиеше, ако не беше жеден.

Било коџа, ако не беше жеден, Сокра̄ӣ не пиеше.

Коџа-џоде не беше жеден, Сокра̄ӣ не пиеше.

Коџа и да е, ако не беше жеден, Сокра̄ӣ не пиеше. и сл.

Εἰ δέ τις καὶ ἀντίποι εὐθὺς ἐτεθνήκει.⁴⁴

Но, ако некој приџовореше, веднаш беше мр̄ӣов.

Но, ако макар и со збор некој се с̄ӣро̄ӣивс̄ӣавеше, ӣој час беше мр̄ӣов.

Но, коџа-џоде некој и со збор се с̄ӣро̄ӣивс̄ӣавеше, ӣој час беше мр̄ӣов.

Но, било коџа, ако некој приџовореше, ӣој час беше мр̄ӣов.

Но, ако некој, коџа и да е, приџовореше, веднаш беше мр̄ӣов. и сл.

⁴² If death draws near, no one wishes to die.

Si la mort approche, personne ne veut mourir.

⁴³ Socrate ne buvait pas, s'il n'avait pas soif.

⁴⁴ But if any one even made an objection, he was promptly put to death.

Разгледуваните хипотетички периоди ги зафаќаат главните типови условни реченици. Не навлегувајќи во нивна детална профилација, ги изоставивме и комбинираниите кондиционални реченици, зашто тоа би го обременило трудов, би го одвлекло вниманието во друга насока, а, најмногу, поради тоа што преводот на истите е комбинација на предложените преводни решенија. Најголем проблем, како што видовме, се јавува кај последните (евентуалните) условни периоди. Но, тоа не е хендикеп само на нашиот, туку и на многу други модерни јазици. Се чини, решенијата мора да се избираат (од повеќето понудени) и да се комбинираат за секој конкретен пример; на авторите преведувачи им оставаме да ја вежбаат својата филолошка инвентивност и да ги донесуваат натамошните и крајни решенија.

(Рецензент: Проф. д-р Виштомир Мишевски)

Клучни зборови: *граматика, синтакса, реченица, старогрчки јазик, македонски јазик, глаголски вид, условни (хипотетички, кондиционални) периоди, реални, имплицитни, иреални, ентуални реченици, превод, сврзници.*

RÉSUMÉ

Valerij SOFRONIEVSKI

TRADUCTION DES PHRASES CONDITIONNELLES DE GREC ANCIEN EN MACÉDONIEN

Longtemps, les phrases conditionnelles provoquent des problèmes aux traducteurs du grec ancien en macédonien. C'est parce que les deux langues ne possèdent pas les mêmes phrases conditionnelles. Ce défaut n'est pas seulement une exclusivité de notre langue, mais c'est aussi une apparition fréquente dans les autres langues contemporaines. Ce manuscrit donne des solutions acceptables avec lesquelles on peut égaliser la traduction des phrases conditionnelles et régler le choix des conjonctions qui rendent la reconnaissance des phrases conditionnelles plus facile. Le plus grand problème créent les phrases conditionnelles éventuelles (qui expriment une vérité générale) à cause de l'inexistence de phrases convenables dans notre langue. Les propositions offertes pour leur résolution / traduction peuvent beaucoup aider les philologues classiques dans le choix et les combinaisons des solutions, c'est à dire l'emploi des conjonctions dans la traduction de chaque exemple concret de ce type de phrases.